

**Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının bədii və
nəzəri qaynaqları Lənkəran ədəbi mühiti fonunda**

Nərmin Məmmədova
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Folklor İnstitutu
E-mail: ele.eliyev@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə Lənkəranda fəaliyyət göstərən şairlərin yaradıcılığı fonunda klassik ədəbiyyatımızın bədii nəzəri qaynaqları təsvir edilmişdir. Bölgə ədibləri yaradıcılıqlarında təkcə öz arzularını deyil, hər kəsin arzu və istəklərini nəzərə alaraq insanı xoşbəxtliyə, səadətə doğru addımlamağa vadar edən möhtəşəm əsərlər yaratmışlar. Təbii olaraq sual yarana bilər ki, gözəlləri vəsf edən qəzəllər insanlarda necə xoşbəxtlik hissi formalaşdırır? Ancaq daha da dərinlən düşündüyümüz zaman ədiblərin əsl məramının yalnız gözəlləri təsvir etmək olmadığı, əsl eşqin paklığını, ülviliyini, aliliyini təqdim etmək olduğunu dərk edə bilərik. Yalnız qəzəllər yox, eyni zamanda digər klassik şeir nümunələri də həqiqətən əxlaqi gözəlliyi ehtiva edir, tərbiyəvi məna kəsb edərək, haqq olanın bilinməsinə kömək edir, haram işlər görməməyə, halal yaşam sürməyə və bunun kimi digər məqamları sözün gücü ilə oxuculara təqdim edir. Lənkəran ədəbi mühitinin söz sərrafları Nizami, Xaqani, Xətai, Füzuli kimi sələflərinin yolunu çox gözəl davam etdirirdi. Lakin qeyd etmək lazımdı ki, bütün bunların fonunda Lənkəran şairləri klassik ənənələri qoruyub saxlasa da, yeni bədii məzmun daşımağa da başlamışdır. Onların poeziyada əks etdirdikləri məqamlar özünəməxsus siqləti ilə də seçilməyə başlayırdı.

Açar sözlər: Lənkəran, ədəbi mühit, qaynaq, klassik ədəbiyyat, ədəbi məktəb

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 10.02.2026; qəbul edilib – 27.02.2026

**Artistic and theoretical sources of classical Azerbaijani literature
within the context of the Lankaran literary environment**

Narmin Mammadova
Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Folklore of ANAS
E-mail: ele.eliyev@gmail.com

Abstract. The article describes the artistic and theoretical sources of classical Azerbaijani literature in the context of the works of poets who were active in Lankaran. The writers of this region not only expressed their own desires in their creativity but also took into account the wishes and aspirations of all people, creating magnificent works that encourage individuals to take steps toward happiness and prosperity. Naturally, a question may arise: how can ghazals that praise beauty create a sense of happiness in people? However, when we delve deeper into the essence of these works, we realize that the poets' true intention was not merely to describe beauty but to present the purity, sublimity, and nobility of true love. Not only ghazals but also other classical poetic forms embody moral beauty, convey educational values, help readers recognize the truth, and encourage them to avoid wrongful acts and lead a righteous life – all through the power of words. The literary masters of Lankaran continued the path of their predecessors, such as Nizami, Khagani, Khatai, and Fuzuli, with great dedication. However, it should be noted that while Lankaran poets

preserved classical traditions, they also introduced new artistic content into their works. The themes reflected in their poetry gradually began to stand out with a distinctive style of their own.

Keywords: Lankaran, literary environment, source, classical literature, literary school

Article history: received – 10.02.2026; accepted – 27.02.2026

Giriş / Introduction

Ədəbiyyatımız fərqli zaman kəsirlərində müxtəlif ideologiyalar, eyni zamanda fars, ərəb rus və başqa mədəniyyətlərin təsiri altına düşsə də, əcnəbi dil və başqa ədəbi formalarda yaransa da, həmişə sahib olduğu milli-mənəvi dəyərlərə sadıq qalaraq adət-ənənələrimizi özündə qoruyub saxlamağı bacarmışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından başlayaraq, XI-XII əsrlərdə yaşayıb-yaradan Q.Təbrizi, X.Təbrizi, M.Gəncəvi, X.Şirvani, N.Gəncəvi, XII-XIV əsrlərdə yaşayıb-yaradan İ.Həsənoğlu, M.Əhvədi, A.Ərdəbilli, Q.Bürhanəddin, İ.Nəsimi, XV-XVI əsrlərdə fəaliyyət göstərən Həbib, Kişvəri, Ş.İ.Xətai, M.Füzuli, XVII-XVIII əsrlərdə yaşayan M.Əmani, Fədai, Məsihi, S.Təbrizi, M.V.Vidadi, M.P.Vaqif, XIX əsrdə yaşayıb-yaradan A.Bakıxanov, S.Ə.Şirvani, Q.Zakir, X.Natəvan, M.M.Nəvvab, N.Vəzirov, XX əsrdə yaşayıb-yaradan Ə.Haqverdiyev, F.Köçərli, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, M.Hadi, H.Cavid, A.Səhhət, Ə.Cavad və s. ədiblərimiz öz dövrünün inikasını yaradıcılıqları vasitəsilə bizə miras qoymuşlar.

Əsas hissə / Main part

Füzuli məktəbi, Azərbaycan və ümumilikdə Şərq ədəbiyyatında Məhəmməd Füzuli yaradıcılığı poetik irsi, onun təsir etdiyi şairlər tərəfindən formalaşan və əsrlər boyu Şərq ədəbiyyatında bir istiqamət kimi tanınmışdır. Bu məktəb təkcə şeir texnikası ilə deyil, həm məzmun və duyğuların ifadəsi ilə seçilir. Mövlana Məhəmməd Füzuli Lənkəran ədəbi mühitində də yazıb-yaradan ədiblərin əsas ustasına çevrilmişdir.

Lənkəran ədəbi mühitinin söz sərrafları Nizami, Xaqani, Xətai, Füzuli kimi sələflərinin yolunu çox gözəl davam etdirirdi. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bütün bunların fonunda Lənkəran şairləri klassik ənənələri qoruyub saxlasalar da, yeni bədii məzmun daşımağa da başlamışdılar. Onların poeziyada təsvir etdikləri məqamlar özünəməxsus siqləti ilə də seçilməyə başlamışdır. M.İ.Qasirin aşağıdakı misralarından da bunu sezmək olur:

*Qulağıma gəlir, budur bülbüllərin nəvası,
Ruhu açır bahar çağı yurdumuzun səfası,
Ləzzət verir şeirü qəzəl, qəsidənin sədası,
Füzulinin, Nəvainin sözünə aşiqəm mən. [3, s.37]*

Ədəbi yaradıcılığın inkişaf dinamikası dövrün enişləri-yoxuşları ilə bir addımlayır. Əlbəttə ki, ədəbi nümunələri dövr öz sınağına çəkir. Bu sınaqdan uğurla çıxan ədiblərin yaradıcılığı zəngin ədəbi irsimizin aparıcı nümunələrinə çevrilərək xalq tərəfindən sevilir. Birmənalı şəkildə qeyd etmək olar ki, ədəbiyyat, cəmiyyətin güzgüsü kimi, tarixi hadisələri, sosial-siyasi dəyişiklikləri və insanların həyat tərzini özündə əks etdirən ən mühüm sahələrdən biri olmaqla yanaşı, eyni zamanda ədiblərin əlində söz silahıdır. Bu silah vasitəsilə ədiblər ictimai prosesləri qələmə alaraq, tarixin canlı şahidlərinə və söz döyüşçülərinə çevrilirlər. Əlbəttə ki, ədiblər dövrün hadisələrini bədii dillə oxuculara çatdırən ən vacib şəxslərdir. Onların əsərləri təkcə ədəbiyyat deyil, həm də tarixin və cəmiyyətin inkişaf yolunu anlamağa kömək edən mühüm qaynaqlardır.

Müxtəlif epoxalarda yazılmış ədəbi nümunələr cəmiyyətin inkişaf xətti, fərdi və kollektiv şüurun transformasiyasını özündə ehtiva edir. Ümumilikdə ədəbiyyatımıza nəzər saldığımız zaman müşahidə edirik ki, qədim dövrlərdə mifoloji və epik mətnlər vasitəsilə qəhrəmanlıq, ilahi qüdrət və mənəvi dəyərlər təsvir edildiyi halda, sonrakı mərhələlərdə ədəbiyyatımız daha çox fərdi təcrübə fonunda, sosial problemlərin təhlilinə və insan psixologiyasının dərinliklərinə yönəlmişdir. Lənkəran ədəbi mühitində Mirzə İsa Xəyalinin yaradıcılığında bu tip məqamlar daha çox müşahidə olunur:

*Bəli, insan gərək əvvəl çəkə zəhmət, görə nəf!
O da bu əsrdə mümkün döyül minnətdən uzaq. [4, s.117]*

Lənkəran ədəbi mühitinin söz sənətkarları xalqın sahib olduğu yüksək mənəvi xüsusiyyətləri, dəyərli adət-ənənələri öz yaradıcılıqlarında əks etdirərək, özündən əvvəlki sələflərinin yollarını layiqincə davam etdirirdilər. Elə buna görə də dövrün problemlərini, eyni zamanda gələcəyə ümidi klassik ənənələri qoruyub saxlamaqla bərabər, yeni şeir formalarında əks etdirən ədiblər ədəbi mühitə yeni nəfəs verməyi bacarırdılar. Bu ədiblərin demək olar ki, əksəriyyəti inkişafa aparan yüksəlişi məhz təhsil almaqda görürdülər. Mirzə Məhəmməd Mücrimin yaradıcılığı buna bariz nümunə ola bilər:

*Ey gözüüm, gəl Vətənə dədrəs ol,
Hər zaman xalqın ilə mültəsəm ol.
Savad əxz eylə, gözün rövşən ola ,
Bir də aqillər ilə həmnəfəs ola. [4, s.133]*

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı milli-mənəvi dəyərlərin, xalq düşüncəsinin və yeni bədii axtarışın geniş vüsət aldığı dövrdür. Bu əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatında klassik ənənələr qorunub saxlanmaqla yanaşı, yeni ideyalar, realist təsvirlər və ictimai-siyasi məsələlərin qabardılması ön plana çıxmışdır. Həm də XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı dövr keçid dövrü kimi çoxşaxəli inkişaf yolu keçirdi. Maarifçilik, realizm, satira və tənqidi düşüncə ilə zənginləşən bu dövr, gələcəkdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının bir növ əsasını qoyurdu. Ədəbiyyatın inkişafına təsir edən əsas amillərdən biri kimi Azərbaycan torpaqlarının iki böyük imperiya Rusiya və İran arasında bölünməsi oldu. Şimali Azərbaycanda Rusiya hakimiyyəti ilə əlaqədar olaraq Avropa mədəniyyətinin təsiri də get-gedə artırdı. Əgər XVIII əsrdə poeziyada əsasən romantik və sufi motivlər üstünlük təşkil edirdisə, XIX əsrdə sosial problemlərin, xalqın məişətinin və ictimai həyatının təsviri ön plana çıxırdı. Bütün bu sadalanan məqamları Lənkəran ədəbi mühitində də müşahidə etmək olur:

*Filan fəhlə də beylə məzlumdur,
Bu ilətlərin baisi Dumdur. [4, s.119]*

– deyən Nəccar baş verən ictimai hadisələri öz yaradıcılığında çox gözəl şəkildə inikas etmişdir.

Nəticə / Conclusion

Lənkəran ədəbi mühiti Azərbaycanın ümumi ədəbi prosesində özünəməxsus yer tutur. Tarixi və çağdaş yaradıcılıq nümunələri bu bölgənin ədəbi kimliyini formalaşdırmış, onu elmi cəhətdən araşdırılması vacib olan bir sahəyə çevirmişdir. Bu tədqiqat bir daha sübut edir ki, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının bədii və nəzəri qaynaqları yalnız ümummilli səviyyədə deyil, həm də lokal, yəni bölgəvi ədəbi mühitlər vasitəsilə yaradılmış, qorunmuş və inkişaf etmişdir. Lənkəran

ədəbi mühiti bu baxımdan həm klassik ədəbi irsin davamçısı, həm də onun yenidən işlənərək gələcək nəsillərə ötürülməsində vasitəçi rolunu oynamışdır. Nəticə olaraq demək olar ki, klassik ədəbiyyatımızın zənginliyi və çoxşaxəliliyi yalnız mərkəzdə deyil, regionlarda da öz əksini tapır. Lənkəran ədəbi mühiti bu mənada yalnız regional deyil, ümumxalq mədəniyyətinin formalaşmasına xidmət etmiş, Azərbaycan ədəbi xəzinəsinə dəyərli töhfələr vermişdir. Bu mühit klassik ədəbi ənənələrin yaşadılması və inkişaf etdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat / References

1. Həsənova R., Əhmədov T. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı müntəxəbatı // tər.ed. R.Həsənova. – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı, 1992, 336 s.
2. Hüseynzadə Ə. XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan tarixşünaslığı // tər. ed. Ə.Hüseynzadə. – Bakı: Azərb. EA Nəşriyyatı, 1967, 455 s.
3. Qasir M.İ. “210” // tər.ed. T.Axundov. – Bakı: Şərq-Qərb, 2015, 506 s.
4. Talışlı M. Seçilmiş əsərləri // tər.ed. E.Əhədov, İ.Cəfərov. – Bakı: Adiloğlu, 2007, I c., 392 s.